

Jan van Ravenswaay

MARIUS VAN DAM

De schilder Jan van Ravenswaay is reeds lang vergeten. Pas recent werd er een pad naar hem vernoemd in zijn geboortedorp. In de jaren '40 van de twintigste eeuw deed de autodidact kunsthistoricus Jan Knoef onderzoek naar deze meester. Het museum in Hilversum wijdde in 1988 een tentoonstelling aan hem.¹ Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam kreeg in 1998 een grote collectie vroeg-negentiende-eeuwse tekeningen ten geschenke uit particulier bezit. In deze verzameling zaten veel tekeningen van Jan van Ravenswaay. Ten behoeve van de collectiecatalogus die in 2007 verscheen onder de titel *Miscellanea delineata* is veel nieuw onderzoek gedaan naar deze meester.² Dit artikel over de schilder Jan van Ravenswaay is een bewerkte versie met enkele aanvullende gegevens van het hoofdstuk over Jan van Ravenswaay in dat boek.

Eerste tekenlessen bij Jordanus Hoorn

Jan van Ravenswaay werd op 28 november 1789 geboren in Hilversum. Zijn vader was een van de ongeveer veertig katoenfabrikanten. Van Ravenswaay toonde al op jonge leeftijd aanleg voor tekenen. Hij ging daarom in 1803 op veertienjarige leeftijd in de leer bij de schilder Jordanus Hoorn (1753-1833) in Amersfoort.³ Hoorn was een tekenmeester die naast landschappen en figuurstudies ook portretten heeft geschilderd.⁴ Van Ravenswaays leertijd bij hem was maar kort. Door omstandigheden keerde hij al na iets meer dan een jaar terug in Hilversum. Waarschijnlijk was zijn grootvader van moeders kant, Hendrik de Blinde, ziek geworden. De Blinde was een van de dorpsnotabelen in Hilversum. Naar verluidt heeft hij de opleiding van zijn kleinzoon bij Jordanus Hoorn betaald. Hendrik de Blinde benoemde in zijn testament al zijn dertien kleinkinde-

Weide met vee bij 's Gravenland, aquarel uit 1810. Coll. Ploos van Amstel Knoef (PAK) 514. Boven: Slapende kat. Krijttekening, sine annum (s.a.). PAK3772.*

Schape bij boom in weide, tekening 1811. PAK 28.

De schilder P.G. van Os.

De koeienkoppen in de stal van Corver Hooft. Een studie uit 1812 in zwart krijt met accenten in rood krijt. PAK 3775.

Gerardus van Os (1776-1839).⁵ Vanaf 1810 is de invloed van Van Os duidelijk in het werk van Van Ravenswaay aanwezig. Lieflijke tekeningen van weides met koeien en een herder door Van Ravenswaay zijn nauwelijks te onderscheiden van soortgelijke bladen door Van Os. De meester stuurde Van Ravenswaay er op uit om naar de natuur te tekenen in het nog ongerepte Gooi. Van Os stimuleerde hem ook om studies van koeien en schape te maken. Daarvoor maakte Van Ravenswaay niet alleen gebruik van het dierenprentwerk van zijn leraar, maar tekende hij ook vee van boeren uit de buurt. De studie uit 1812 van koeienkoppen die hij tekende in de stal van de heer Corver Hooft is daar een mooi voorbeeld van.

In 1813 zond Jan van Ravenswaay voor het eerst een schilderij, *Een weide met vee*, in naar de tentoonstelling van levende meesters in Amsterdam. Bij de inzending werd expliciet vermeld dat hij een leerling was van P.G. van Os. Daarna was de

ren tot erfgenaam. Alle ongehuwde kleinkinderen werden gezamenlijk eigenaar van zijn huis aan het Moleneind in Hilversum. Vermoedelijk is dit het huis waar Jan van Ravenswaay vanaf 1856 woonachtig was.

Opleiding bij Van Os

Na zijn abrupte terugkeer naar Hilversum in 1804 vervolgde Van Ravenswaay zijn opleiding bij de vee- en landschapsschilder Pieter

leertijd bij Van Os kennelijk afgelopen. Bij volgende inzendingen naar tentoonstellingen werd de vermelding 'leerling van' weggelaten.

Toch bleef in de jaren erna de invloed van Van Os erg groot. Het is zelfs zeer waarschijnlijk dat Van Ravenswaay in het atelier van Van Os bleef werken. Hij maakte namelijk gebruik van studies die zijn vroegere leermeester na 1813 vervaardigde. In de winter van 1813-1814 was Van Os als kapitein van de Loosdrechtse landstorm actief in het Beleg van Naarden. Naast een verslag in geschrifte heeft Van Os deze episode ook uitgebreid in beeld gebracht in tekeningen en schilderijen.⁶ Net als zijn leraar maakte ook Van Ravenswaay in deze periode enkele taferelen van kozakken, die op studies van Van Os waren geïnspireerd. Het schilderij *St. Nicolaasfeest van kozakken bij een bivouacq* werd door hem in 1816 ingezonden naar de tentoonstelling van levende meesters te Amsterdam.

Tentoonstellingen

Van Ravenswaay werd in deze jaren gezien als een belofte voor de toekomst. In 1818 kreeg hij zijn eerste onderscheiding. Felix Meritis beloofde zijn inzending *Boommrijk landschap bij opgaande zon* met een zilveren medaille. In hetzelfde jaar werd hij toegelaten als lid van de tekenafdeling van Felix Meritis.

In de periode 1818-1835 was de kunstenaar zeer productief en succesvol op de tentoonstellingen van levende meesters in Amsterdam en Den Haag. De belang-

Kozakken, in grijs gewassen pentekening, ca 1814.

PAK 197.

Van Ravenswaay maakte meerdere schilderijen en tekeningen van groepen kozakken, die in 1813/1814 dezelfde status hadden als de geallieerde bevrijders in 1945.

Schapen, geiten en een herder in een stal. Krijttekening, s.a. PAK 6.

rijke verzamelaar Adriaan van der Hoop kocht in deze jaren twee keer een schilderij van hem aan. In 1832 trok de Amsterdamse bankier daar zelfs het voor die tijd hoge bedrag van 800 gulden voor uit; voor datzelfde bedrag kocht hij ook de *Brieflezende vrouw* van Vermeer.⁷

In 1824 verkreeg Van Ravenswaay het lidmaatschap van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten. Zijn bijdrage aan de ten-

toonstelling van levende meesters in Amsterdam van dat jaar was extra groot en onder zijn naam prijkt de trotse vermelding: lid van de Kon. Akad. van Beeld. Kunsten te Amst.

Van Ravenswaays grote inzending naar de tentoonstelling van 1824 werd in een anonieme kritiek bijzonder lovend besproken: Ravenswaay alleen leverde niet minder dan acht stukken meest van deze soort die niet slechts van eene onvermoeide werkzaamheid getuigenis dragen, maar ook dezen bekwamen kunstenaar groote eer aandoen. Hij paart eene fiksche behandeling aan eene goede samenstelling. Schoon en schetsachtig waren de boeren hofsteden, en het landschap bij 's Gravenland; natuurlijk en ligt het beste van allen het gezicht van de hoogte te Hilversum terwijl de stier en ossekop niet minder lof verdienen; bevallig deden zich de twee stalletjes voor. Met één woord alles kenmerkt den ijverigen

Van Ravenswaay schilderde veel stalinterieurs. Koeien op stal, 1820. (coll. Rijksmuseum)

en bekwamen leerling van Van Os.⁸ Ondanks het feit dat zijn eigen leerling James de Rijk inmiddels ook meedeed aan tentoonstellingen, bleef, blijkens de laatste opmerking van de recensent, het stempel 'leerling van P.G. van Os' aan Van Ravenswaay kleven.

Veestudies

In de jaren twintig maakt Van Ravenswaay veel tekeningen van vee. Het merendeel van deze studiebladen bevindt zich in de verzameling Ploos van Amstel-Knoef in Museum Boijmans Van Beuningen. Het is opmerkelijk dat Van Ravenswaay in deze periode veel veestudies maakte. Het maken van zoveel studies zou bij een gevestigd veeschilder als Van Ravenswaay al enige jaren eerder moeten hebben plaatsgevonden.

Van Ravenswaay nam het bestuderen van het vee zeer serieus. Om zoveel studies te kunnen maken bezat Van Ravenswaay een fokkerij in Hilversum met daarin *Drentsche Schapen; eene bevallige soort, die hem bijzonder tot model diende.*⁹

Hij was zo bedreven in het schilderen van vee dat andere kunstenaars hem vroegen om hun landschappen te stofferen met vee. Zo heeft Van Ravenswaay onder andere het vee in enkele schilderijen van Gerrit Jan Michaelis, Johannes Franciscus Christ en Arnoldus Johannes Eymer geschilderd.

Maatschappelijke status

Jan van Ravenswaay ging gaandeweg een voor-aanstaande plaats innemen in de Hilversumse samenleving. Met zijn leermeester Van Os en zijn neef, notaris Albertus Perk (1795-1880), behoorde hij in 1824 tot de oprichters van een departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in zijn geboorteplaats.

Op zijn initiatief begon men in 1830 met het aanleggen van een van de eerste openbare wandelgelegenheden in Nederland buiten de bebouwde kom: het nog steeds bestaande Boomburgpark in Hilversum. Samen met vier vooraanstaande Amsterdamse burgers, de kooplieden J. Boelen en A. van Geuns, de kassier-generaal van de Nederlandsche Bank J.A. Hinsbeeck en de assuradeur J. Jorman,

Liggend paard met bekapping, getekend te Hilversum. Tekening 1814. PAK 3213.

Twee studies van schapenkoppen. Tekening in potlood en zwart krijt, s.a. [ca. 1814]. Van Ravenswaay bezat later, rond 1820, een eigen schapenfokkerij. PAK 7.

Zelfportret van Jan van Ravenswaay, tekening in rood en zwart krijt, 1830. PAK 266.

Albertus Perk, ca 1820. Perk was nauw bevriend met zijn iets oudere neef Van Ravenswaay. (part.coll.)

kocht hij landbouwgronden aan om als wandelgebied in te richten. Deze heren behoorden waarschijnlijk allen tot de cliëntèle van de kunstenaar.¹⁰ Ze verbleven 's zomers in Hilversum of omgeving, en hun kinderen kregen dan ongetwijfeld tekenles van Van Ravenswaay.

Achter de motieven voor de aanleg van een park – waarin de Amsterdammers slechts een bijrol hadden en Van Ravenswaay en zijn neef Perk de hoofdrolspelers waren – zal meer hebben gezeten dan alleen het zorgdragen voor een fraai wandelgebied. Ongetwijfeld zagen Van Ravenswaay en zijn neef de aankoop van deze grond ook als een goede belegging. Hilversum groeide in die periode snel en het Gooise landschap werd meer en meer volgebouwd met grote villa's voor de rijke Amsterdamse burgerij. De schrijver en militair Jan Bastiaan Christemeijer (1794-1872) roemde

de het park in 1836 vanwege de ligging en het panorama: *Wij moeten nu nog de nieuw aangelegde wandelplaats op Boomburg – eene hoogte aan den Noordwestrand van Hilversum – bezoeken. Wanneer de weg daarheen van den kant van den molen, die nu door zwaar zand nog een weinig ongemakkelijk is, meer gelijk gemaakt en verbeterd zal zijn, en de beplanting hier, door aanwinst van digter lommer, meer schaduw zal verspreiden, zal ook de toegang tot deze wandelplaats meer uitlokkend wezen. Eer hebbe niettemin de keuze der aanleggers, die dit, voor korte tijd nog onbeplante, terrein, in eenen plek gronds herschapen hebben, die binnen weinige jaren een even sierlijk als aangenaam wandelpark zal uitmaken.*¹¹ In 1848 werd het park aan de gemeente Hilversum verkocht voor 2550 gulden. In de overdrachtsakte werd nadrukkelijk vermeld dat de publieke wandeling te allen tijde zal moeten worden gelaten onverlet, zoals die nu is bestaande alzoo een belommerde wandeling op leverende.¹²

Christemeijer raadde de lezer aan verder te wandelen langs de Gooische Vaart. Ook dat landschap vond hij prachtig. Hij noemde een schilderij van 'onzen geachten Van Ravenswaay' van deze landschapspartij waarop een van de vrienden van de schilder een gedicht schreef:

“Zoo vaak mijn oog, met steeds vernieuwd genoegen, ziet
Het lagchend landschap, door uw fiksch penseel gemaald,
Waarin de frissche stroom langs effen boorden vliet,
En de avondzon het veld met purp'ren gloor bestraalt;
Denk ik, van Ravenswaay! te zien het vriend'lijk beeld
Van 't stil en vreedzaam lot, op aarde u toebedeeld.
Dan wenscht het hart uws vriends, dat, even als die stroom,
Waarin het helder blaauw des hemels zacht weërschijnt,
Daar onbewogen vloeit langs gindschen heuvelzoom,
Tot waar hij in 't verschiet van 't boschrijk oord verdwijnt,
Zóó ook, door held'ren glans beschenen van omhoog,
Langs effen oever, zacht uw leven vlieten moog';
En dat, gelijk het beeld des hemels, rein van gloed,
Zich, in het spieg'lend vlak van 't zilv'ren stroomnat maalt,

Boerderij te Laren. Tekening
s.a. PAK 494.

Van hoog'ren vrede zóó het beeld in uw gemoed,
Met onverzwakten glans en rein, worde afgestraald.
Dan ziet het oog gerust, als nacht het landschap dekt,
Den morgen tegen, die tot beter leven wekt.”

Mogelijk doelde Christemeijer hier op het schilderij van de Gooise Vaart in het Museum Hilversum (inv.nr. HS 16).¹³

Schilderschool in Hilversum

In het vierde en laatste deel van de *Geschiedenis der vaderlandse schilderkunst* wordt vermeldt dat inmiddels in Hilversum een heuse schilderskolonie is ontstaan onder leiding van P.G. van Os en Jan van Ravenswaay.¹⁴ Hoewel hier de term 'schilderschool' wordt gebruikt, moet hierbij niet direct gedacht worden aan leermeester-leerling verhoudingen. Aangenomen mag worden dat hier vooral collegiale wenken werden uitgewisseld en dat kunstenaars samenwerkten om bijvoorbeeld elkaars werk te stofferen.

Boerderij te Loosdrecht.
Tekening in potlood en krijt,
s.a. PAK 504.

James de Rijk in 1841. Portret door C. Hamburger. (coll. Rijksprentenkabinet)

Barend Cornelis Koekkoek. Ongedateerd portret.

De eerder genoemde Christemeijer roemde het leermeesterschap van Van Ravenswaay. Hij geeft ook alle namen van kunstenaars die werkzaam waren in Hilversum, waardoor duidelijkheid bestaat over de samenstelling van de kunstenaarskring van toen: Nog bloeijen hier de Heeren Van Ravenswaaij, De Rijk, Bodeman, Esman, Rentink, Bijlard, Zembsch, de jonge Van Ravenswaaij en Danekes; thans houdt ook een zoon van den Heer Kruseman zijn verblijf alhier; en vroeger waren mede hier woonachtig de Heeren P.G. van Os, Koekkoek, Dawaille en B. Haanen. Aan de opleiding van de Heeren Van Os en Van Ravenswaaij, heeft de vaderlandsche kunst vele voortreffelijke kweekelingen en beoefenaars te danken.¹⁵

De belangrijkste kunstenaar die deel uitmaakte van deze 'schilderschool', was zonder twijfel de jonge Barend Cornelis Koekkoek (1803-1862) uit Middelburg, die in 1826 voor twee jaar naar het Gooi kwam. De rol van Koekkoek binnen de schilderschool is niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk werd hij door het fraaie, centraal gelegen landschap aangetrokken. Door zijn vestiging in Hilversum ging hij deel uitmaken van de kunstenaarsgroep zonder daarin een leidende positie te hebben gehad

Zwitserland

In 1835 maakte Van Ravenswaay een reis naar Zwitserland. De schilder was inmiddels zesenvertig jaar oud. Onderweg maakte Van Ravenswaay vele tekeningen in schetsboekjes die hij later kon gebruiken voor schilderijen. In de vijftien jaar na deze reis stuurde Van Ravenswaay een enkele keer een schilderij met een berglandschap naar een tentoonstelling. Het lijkt er echter op dat hij weinig gebruik heeft gemaakt van de vele schetsen die hij tijdens deze reis vervaardigde.

Melville bij Marty in Zwitserland. Tekening in zwart krijt, s.a. [1835]. PAK 2810.

Huizen te Westerbork. Tekening in zwart krijt, 1840. PAK 465.

Drenthe 1836-1848

Vanaf 1836 verbleef Van Ravenswaay veel in Drenthe. In 1838 trouwde hij met de 24 jaar jongere Anna Cornelia de Vries uit Zweeloo. Het paar ging wonen in Westerbork waar vier van de zes kinderen geboren werden.¹⁶

Anna Cornelia tekende zelf ook. In haar eigen Album Amicorum, omstreeks 1860 samengesteld, heeft zij een landschapje getekend. De meeste bijdragen in dit album zijn van haar echtgenoot. Ook enkele van zijn leerlingen hebben bijdragen aan het album geleverd. Dit album bevindt zich in een particuliere verzameling.

In het armoedige Drenthe had Van Ravenswaay geen gebrek aan opdrachten. Hij maakte voor de *Drentsche Volksalmanak* ieder jaar een tekening en vervaardigde in opdracht een gezicht op Assen.

Bezoekers aan het atelier van de kunstenaar in Westerbork kenschetsten Van Ravenswaay als een uiterst aimabel man. Naar aanleiding van hun bezoek begin ja-

Jan van Ravenswaay in 1841, getekend door zijn neef Johannes van Ravenswaay Gzn. (coll. Museum Hilversum)

Boerderijen in Drenthe. Aquareel s.a. PAK 456.

Drenths huisgezin.

Tekening, s.a. PAK 1041.

ren veertig, schreven de drie 'podagrissen', het pseudoniem waaronder de drie predikanten Boom (1810-1885), Lesturgeon (1815-1876) en Van der Scheer (1791-1859) hun versverhalen publiceerden: 't Geluk viel ons te beurt een bezoek af te leggen bij den bekwamen kunstenaar, dien wij daardoor ook persoonlijk als een man van beschaving, ware humaniteit en innemende manieren leerden kennen. Hij leeft hier in stille afzondering van 't woelige wereldtooneel om de kunst en zijn huisgezin. Benijdbaar lot voorzeker!¹⁷ Ook bleef Van Ravenswaay het Gooi bezoeken. Een kaart van dit gebied uit 1843 is versierd met vignetten van zijn hand en ook een tekening van Zeist uit 1840 duidt hierop.¹⁸

Periode 1848-1869

In 1848 verhuisde het gezin Van Ravenswaay naar het Gooi. Een tekening waarop staat aangekend dat deze een uitzicht verbeeldt uit de woning van J. van Ravenswaay te oud Loosdrecht 1848 (inv.nr. PAK 513) geeft hierover uitsluitsel. In dit zelfde jaar verkocht Van Ravenswaay met zijn mede-investeerdere het stadspark Boomberg aan de gemeente Hilversum.

Uitzicht uit de woning van Jan van Ravenswaay te Oud Loosdrecht. Tekening in krijt en potlood, s.a. PAK 513.

Aan de Rijn bij Arnhem.
Tekening, s.a. PAK 478.

Tussen 1850 en 1856 woonde Van Ravenswaay met zijn gezin in de omgeving van Arnhem. Evenals vele andere kunstenaars werd hij door de natuur daar aangetrokken.

Vanaf 1856 noemen de catalogi van tentoonstellingen Hilversum weer als woonplaats voor Jan van Ravenswaay. Wellicht kon hij nu eindelijk het huis gaan bewonen dat hij in 1810 had geërfd van zijn grootvader De Blinde. Al zijn zusters met wie hij het pand in gedeeld eigendom had, waren inmiddels uit het huis vertrokken of overleden. De gegoede status van het gezin blijkt uit het hebben van een dienstbode.¹⁹

In de jaren zestig – Van Ravenswaay naderde inmiddels de zeventig – bleef de kunstenaar tekenen naar de natuur. Zijn laatste schetsboek uit 1868 maakt gewag van een bezoek aan Amsterdam. Van Ravenswaay tekende de beurs van Zocher en het IJ met diverse schepen. Daarnaast

De Nieuwe Zijds Voorburgwal te Amsterdam. Potloodtekening, s.a. PAK 515.

Schetsen van leeuwen die Van Ravenswaay maakte naar aanleiding van zijn bezoek aan het Amsterdamse Artis, 1864. PAK 541 en 4751.

Gezicht op Hilversum, ca. 1850.
(coll. Museum Hilversum)

bezoekt hij Artis; antilopen, leeuwen en een tijger werden nagetekend in het schetsboek.

In 1869 overleed Jan van Ravenswaay in Hilversum. De *Amsterdamsche Courant* van 21 maart 1869 publiceerde een In Memoriam:

Op den 2den maart 1869 overleed te Hilversum, zijne geboorteplaats, in bijna tachtig jarigen ouderdom, de kunstschilder J. Van Ravenswaaij, discipel van den met roem bekenden schilder P.G. van Os, in navolging van wien landschap met vee het vak was door hem beoefend. Zeldzaam is de studie van rundvee en schapen zoo lang met zooveel zorg en gezetheid volgehouden als het door hem is geschied, en zijne schilderijen en teekeningen munten dan ook uit door juistheid van omtrek, tot in de fijne onderscheiding van hetgeen in de vormen ook bij de veelvuldigste vermenging van de oorspronkelijke rassen is overgebleven. Zijne schaapstallen inzonderheid en vele zijner teekeningen

Vee in weide bij een boerderij tussen bomen. Aquarel, 1854.
PAK 3867.

waren een geruime tijd zeer gezocht en zullen ongetwijfeld later in waarde stijgen. Gezellig, aangenaam in den omgang, goedwillig en voorkomend, was hij bij die hem kenden gezien en geacht, en genoot hij algemeen en in het bijzonder daarvan zoo zeer de blijken als slechts zeldzaam het geval is. Die hem van nabij kenden en den eenvoud en de opregtheid van zijn karakter, die weten hoe hij steeds van anderen het goede dacht en alleen van het goede sprak, hoe deelnemend hij was in anderer lot, en hoe hij zijn hulpvaardigheid heeft betoond, waar en zoo lang en zooveel hij kon, die kunnen getuigen: hij verdiende die algemeene welwillendheid en achting, en meer dan eene koude drooge vermelding van zijn overlijden.

Ongedateerd portret van Jan van Ravenswaay, geschilderd door Jan Willem Pieneman. (coll. Drents Museum, Assen)

James de Rijk maakte een inventaris van Van Ravenswaays boedel op. De ateliernalatenschap bestond uit tientallen schilderijen van de kunstenaar en tijdgenoten. Ook waren er vele portefeuilles bij met daarin honderden tekeningen. Van Ravenswaay bleek in zijn atelier twee verrekijkers en een telescoop te hebben. Toen zijn weduwe een jaar later het huis liet veilen vanwege haar verhuizing naar Nijmegen, was niets meer terug te vinden van de atelierbescheiden. Waarschijnlijk had zij alle mappen met studies, de ezels en andere schildersbenodigdheden aan De Rijk overgedaan. Bij de veiling van de nalatenschap van James de Rijk in 1896 kwam namelijk een aantal omslagen met tekeningen van zijn leermeester onder de hamer.²¹ Daarna raakte het werk van Van Ravenswaay in vergetelheid.

Noten

- * De afbeeldingen met het inventarisnummer PAK behoren tot de collectie Ploos van Amstel Knoef in Museum Boijmans Van Beuningen. Nadere gegevens over deze tekeningen zijn te vinden op de cd-rom behorende bij het boek *Miscellanea Delineata*, Rotterdam 2007.
- 1 Knoefs artikel over Jan van Ravenswaay werd nooit uitgegeven. Het handgeschreven manuscript bevindt zich in het archief-Knoef, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) te Den Haag, een uitgetikte kopie bevindt zich in het archief-Ploos van Amstel Knoef (PAK), Museum Boijmans Van Beuningen. Van deze tekst is voor dit onderzoek intensief gebruik gemaakt.

Hondenbrug met op de achtergrond het Corversbos. Potloodtekening, s.a. PAK 411.

- Bij de tentoonstelling in 1987 verscheen een tentoonstellingscatalogus: E. van Mensch, F. Renou, Jan van Ravenswaay 1789-1869, schilder van vee en landschap, Hilversum 1987.
- 2 Marius van Dam, *Miscellanea Delineata*. Nederlandse tekeningen 1780-1860 uit de collectie Ploos van Amstel Knoef, Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam, 2007. Voor het hoofdstuk over Van Ravenswaay zie pp. 48-63. Alle tekeningen in de collectie zijn afgebeeld op de bijbehorende cd-rom. Het boek is te bestellen bij de museumwinkel van het museum (010-4419424) en kost €28,50 (excl. verzendkosten).
  - 3 Zie R. van Eijnden en A. Van der Willigen, *Geschiedenis der vaderlandsche schilderkunst*, 4 delen, Haarlem 1816-1840, deel 3, pp. 294-295: *Lust en geschiktheid tot de Teekenkunst betoonende, inzonderheid door eenige aanleiding, die hij daartoe bij zijnen grootvader vond, werd hij door zijne ouders naar de nabij gelegen stad Amersfoort gezonden om aldaar door den heer Jordanus Hoorn [...] onderwezen te worden.*
  - 4 Voor Jordanus Hoorn, zie F. Livestro Nieuwenhuis, *Jordanus Hoorn, Amersfoort 1983*.
  - 5 Van Eijnden/Van der Willigen 1816-1840 (op.cit. noot 3), deel 3, p. 295: *Nu kreeg hij de gelegenheid om van de belangrijke lessen des Heeren van P.G. van Os gebruik te maken, en maakte zich deze gelegenheid ook ijverig ten nutte, inzonderheid toen deze meester op een buitenverblijf in het naburig 's Gravenland kwam wonen.*
  - 6 H.C. de Bruijn, 'De kunstschilder P.G. van Os en het beleg van Naarden in de winter van 1813-1814', *Antiek* 11 (1976-1977) pp. 17-38.
  - 7 Zie E. Bergvelt e.a., *De Hollandse meesters van een Amsterdams bankier. De verzameling van Adriaan van der Hoop (1778-1854)*, tent.cat. Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam 2004. Waarschijnlijk is dit schilderij gekocht op de tentoonstelling voor levende meesters van dat jaar. Van Ravenswaay stelde daar onder nummer 289 een weide met staand en liggend vee tentoon. Inventarislijst Van der Hoop nr. 33, p. 197. Het tweede schilderij, *Een schapenstal van binnen*, kocht Van der Hoop in 1837 voor f523,58. Inventarislijst van der Hoop nr. 163, p. 201. Het schilderij van Vermeer bevindt zich thans in het Rijksmuseum te Amsterdam (inv. nr. SK-C-251).
  - 8 Anoniem, *Beschouwing der kunstwerken*, Amsterdam 1824. Anonieme tentoonstellingskritiek naar aanleiding van de tentoonstelling van levende meesters in Amsterdam in 1824.
  - 9 Van Eijnden/Van der Willigen 1816-1840 (op.cit. noot 3), deel 4, p. 264, noot.
  - 10 Op de veiling van de nalatenschap van J. Boelen op 5 november 1856 te Amsterdam, kwamen drie schilderijen van Jan van Ravenswaay onder de hamer (kavel nrs. 83-85).
  - 11 J.B. Christemeijer, *Landelijk schoon in 't Sticht van Utrecht*, 1836. Fotografische herdruk, Alphen aan den Rijn 1986. pp. 130-131.
  - 12 Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek, archief dorpsbestuur Hilversum 1766-1850, inv. nr. 55.
  - 13 Christemeijer 1836 (op.cit. noot 11), pp. 134,135.
  - 14 Van Eijnden/Van der Willigen 1816-1840 (op.cit. noot 3), deel 4, p. 264.
  - 15 Christemeijer 1836 (op.cit. noot 11), p. 128.
  - 16 Het huwelijk vond plaats in Zweeloo; getuigen van het paar waren bekenden uit Zweeloo. Anna Cornelia de Vries was afkomstig uit Amsterdam. Ten tijde van haar huwelijk woonde zij in Meppen, een gehucht bij Westerbork. Haar ouders waren jong overleden en zij woonde daar bij haar grootouders van moeders kant, geheten Renno.
  - 17 A.L. Lesturgeon, H. Boom en D.H. Van der Scheer, *Drenthe in vlugtige omtrekken geschetst door drie podagrissen*, Coevorden 1842-1851. Fotografische herdruk Leeuwarden 1974, pp. 228, 229.
  - 18 *De ontginning van de Heer Stoop te Zeist*, 1840. Deze tekening werd bij Knoef in het ongepubliceerde manuscript genoemd en bevindt zich thans in een particuliere verzameling.
  - 19 Hilversum 1987 (op.cit. noot 1), p. 10.
  - 20 *Amsterdamsche Courant*, 21 maart 1869, geciteerd in manuscript Knoef p. 11.
  - 21 Veiling James de Rijk, Hilversum, 23 april 1896, kavel nrs. 73-80 (Lugt 54341a).